

Rozmanité podoby vývoje otcovských figur v dějinách dětství

PhDr. Martin Cipro, Ph.D.

Vážené dámy, vážení pánové, milí kolegové.

Rád bych vám přednesl malý exkurz do historie chápání otcovské figury tak, jak probíhal dějinami v Českých zemích a jak ovlivňoval **nevědomé otcovské introjekty a dějinný vývoj superega**. Tento vliv máme v sobě pevně zakořeněný jako určitý národní či český archetyp v našem kolektivním nevědomí, ať už se nám to líbí nebo ne. Historický vývoj směřuje od středověkých otců přísných a emočně odpojených až po současné milující a empatické otcovské figury, kde se téměř začíná stírat rozdíl mezi otcovským a mateřským přístupem ve výchově dětí. Ale pojďme nyní postupovat podle jednotlivých historických epoch...

Epocha 1. Figura otce ve středověku

Pro historiky je obtížné zjistit z dostupných pramenů, jaká byla vztahová atmosféra ve středověkých rodinách, především ve vztahu otců ke svým dětem. Jako zdroje posloužily rodinné kroniky, kalendářové záznamy, měšťanská korespondence nebo inkviční protokoly. První zdroje pochází z počátku 14. století a z nich vyplývá, že matky projevovaly všestrannou lásku ke svým dětem, matka byla se svými dětmi téměř neustále, zajišťovala jejich základní potřeby, ale naplňovala i potřeby citové. Mazlily se s dětmi, líbaly je, obdarovávaly je penězi, sladkostmi, hračkami či oblečením. Matky těžce nesly separaci dětí, jejich nemoci či předčasné úmrtí. Ale co otcové? Jediné zmínky o **otcovské lásce** se týkají situací, kdy otec odjel na jarmark nebo na delší obchodní cestu, ze které pak přivezl dětem drobné dárky.

V českém středověkém prostředí o vztahu mezi otcem a dcerou vypovídají například listy mezi Oldřichem z Rožmberka a jeho dcerou Perchtou a svědčí o lhostejnosti a nezájmu o těžký osud jeho dcery. Hagiografie (popisuje legendy ze života světců) jistou emocionalitu mezi otcem a dětmi vyjadřuje. Například blahoslavený šlechtic Hroznata z Ovence (narozen kolem roku 1160) velmi truchlil nad smrtí svého malého synka. Legendy a dvorská literatura však podle historiků není úplně spolehlivý zdroj poznání, protože měla tendenci k idealizaci vztahů mezi otcem a jeho dětmi.

Asi nejklassičtějším příkladem **chladné otcovské figury** ve středověku v Čechách byl král Jan Lucemburský, kdy jeho syn Václav (pozdější císař Karel IV.) příliš pozitivní emoční vztah od otce nezažil. V aristokratickém světě běžně panovalo značné citové odcizení způsobené **častou a dlouhou nepřítomností otce**.

Příběh otcovské figury Jana Lucemburského byl následující: Otec se synovi příliš nevěnoval. Objížděl totiž evropské rytířské turnaje a účastnil se bitev, kdy se o králi Janovi říkalo: *„Bez Boha a krále českého není boje žádného“*. Pro krále byl jeho syn spíše rizikem a potenciálním konkurentem o trůn. V určitém paranoidním stavu mysli proto nechal král Jan svého tříletého synka Václava uvěznit ve sklepení nejprve na hradě Lokti a pak další čtyři roky byl malý Václav uvězněn na hradě Křivoklát. Až jako sedmiletého poslal král Jan svého syna na studia do Francie, kde se právě Janova sestra provdala za francouzského krále Karla. Pro malého Václava se tedy objevily v jeho životě dvě nové otcovské figury, které mohly kompenzovat apriorní zavržení od vlastního otce. Ve svém životopisu císař Karel IV. píše vzpomínku na svého biřmovacího kmotra (francouzského krále Karla, po kterém malý Václav získal své nové jméno) takto: *„Král Karel mne velice miloval a přikázal mému kaplanovi, aby mne poněkud vycvičil v písmě, ačkoliv král sám nebyl písmu znalý.“* Tím kaplanem byl slavný Pierre de Rosiers (*čti rožér*), pozdější papež Kliment VI., který dal Václavovi (Karlovi IV.) vzdělání. Byl to jeden z nejvzdělanějších lidí své doby a zasvětil Karla do filosofie, politiky a teologie. Musel to být pro Karla silný identifikační vzor veskrze pozitivní otcovské figury, který provázel životem císaře Karla téměř 30 let. U Karla tedy podle všeho zdárně proběhla kombinace identifikace s agresorem (otcovská figura Jana Lucemburského) a pozdější identifikace s dobrými, milujícími a respektujícími otcovskými figurami (francouzský král Karel a papež Pierre de Rosieres). Císař Karel IV. byl pak schopen dobře vyvažovat zdravou agresivitu (i v boji) s chytrou diplomacií a lstivostí. Současně byl schopen láskyplných vztahů, které ale projevil především při narození dlouho očekávaného syna Václava, následníka trůnu. (Karel měl nejprve 3 dcery a první syn mu zemřel v jednom roce). Přesto se císař Karel příliš o svého syna Václava emočně nezajímal. Naopak měl na synka velmi vysoké nároky a jeho výchova byla plná oficialit, kdy už jako 2,5 letý byl synek Václav korunován českým králem. Vyprávělo se, že novopečený král Václav IV. pomočil při norimberském křtu křtitelnicí a při pražské korunovaci pokálel oltář sv. Mořice. Nic z toho ale nezměnilo nároky, jež otec Karel kladl na synovu výchovu a stejně silná byla i jeho umanutost, s níž lpěl na přítomnosti malého dítěte u úředních aktů. To vše ale

později vyvolalo v dospívajícím synovi silně vzdorovitou reakci, kdy o panování nejevnil příliš zájem, ale více ho přitahoval lov, zábava a ženy.

Ve vztahu krále Jana Lucemburského a jeho syna Václava (Karla IV.) lze vyzorovat podobnou paralelu, jako ve vztahu starořeckého mytologického krále Láia a jeho syna Oidipa. O osudu Oidipa toho známe mnoho díky geniální Freudově metafoře „oidipského konfliktu“. Ale co všechno víme o osudu krále Láia ještě předtím, než mu věštba prorokovala otcovraždu? Láiov otec zemřel předčasně a malý Láios byl nezralý a nekompetentní pro převzetí moci. Vlady v Thébách se tedy chopil jeho strýc a pak jeho bratr. Láiov pocit nedostačivosti se posílil také v pozdější neschopnosti počít dítě se svou ženou Lokasté. Proto se šel dotázat do Delf, co je příčinou jejich neplodnosti. A tam se dozvěděl od Pýthie, že je to vlastně dobrá zpráva - to, že nemohou otěhotnět, protože jeho dítě bude příčinou Láiovy záhuby. Láios se pak tedy odmítal milovat s Lokasté, přidělil jí oddělenou ložnici, ale přitom sám toužil po následníkovi trůnu. Dokonce ze zoufalství unesl syna krále Pelopa. Pelopův syn ale v Thébách spáchal sebevraždu. Za toto byl Láios již podruhé prokletý a král Pelops mu předpověděl, že Láia zabije jeho vlastní syn. Lokasté ovšem také chtěla mít s Láiem vlastní dítě. Využila královi opilosti či ho spíše sama opila, a takto zplodili vlastního syna Oidipa... Dále již Oidipův tragický příběh známe. Je zajímavé, že Láios nedokázal svého syna rovnou zabít, ale svěřil jeho likvidaci sluhovi, tedy vlastně osudu, který Láios již nemohl či nechtěl kontrolovat.

Tím se vracíme zpět do českého středověkého prostředí a ke vztahu Jana Lucemburského k synovi Václavovi. Tříletý syn Václav si evidentně vytvořil silnou citovou vazbu na svou matku - královnu Elišku Přemyslovnu, se kterou trávil všechnen svůj čas. Toto oidipské spojení matky se synem mohlo provokovat k nevědomé žárlivosti krále Jana a k násilnému odtržení syna od matky, kterou nechal internovat na Mělníku s oběma staršími dcerami. Otec Jan se tedy obával o svůj trůn, tedy o svou falickou moc, kde kastrální komplex řešil agresí proti své manželce a synovi. Tímto aktem král Jan nevědomě přerušil symbiotickou dyadickou vazbu mezi matkou a synem. Tím otevřel sedmiletému Václavovi prostor pro mužskou identifikaci se silnou otcovskou figurou a současně otevřel synovi prostor pro triadické vztahy. Proto se také později otec a syn mohli spojit už jako dva silní dospělí muži proti společnému nepříteli – králi Bavorskému. Král Jan tímto uznal falickou kompetenci svého mladého syna. Teprve oční choroba a oslepnutí Jana Lucemburského vedlo k definitivnímu předání moci svému 25 letému synovi. Otcovská figura slepého krále Jana Lucemburského však neztratila na falické síle. Dál bojoval v evropských válkách a 5 let po předání moci

synovi umírá hrdý a slepý Jan Lucemburský v bitvě u Kresčaku... Podobně i slepý Oidipus zůstává mocný i v době, kdy odešel do ústraní, jak to popisuje Sofokles v třetí části tragédie „Oidipus na Kolónu“.

Epocha 2. Otcovská figura v raném novověku

Novověký rodinný model většinou zahrnoval mnoho různých osob, které byly podřízeny přísné autoritě otce rodiny. Tato **mocná otcovská figura** zastupovala celou rodinu navenek vůči vrchnosti, církvi, obci a měla pravomoc členy rodiny trestat. Vedle pokrevních příbuzných patřili do rodiny i čeledí, učni, tovaryši, pacholci, děvečky, služky, kteří byli považováni za členy rodiny, někdy méněcenné v měšťanských a šlechtických rodinách. Celá rodina či „celý dům“ plnil funkci ekonomickou (společně vyráběli i konzumovali), reprodukční (málo dětí se rodilo mimo rodinu) a v rámci rodiny probíhal transfer majetku mezi generacemi. Ovdovělý otec rodiny si často bral novou mladou ženu a pod jeho pravomocí žily děti ze dvou i více manželství. Zvykem bylo, že selskou usedlost **dědí nejmladší syn**, aby otec měl dostatek času na splacení finančních závazků a předal synovi grunt bez dluhů.

Teprve náboženská reformace v 16. století zbavila manželství svátostného charakteru, ale křesťanský dům se stal nejdůležitějším místem pro náboženskou výchovu dětí, kterou garantoval otec rodiny. Luterství a další směry protestantismu **ponechaly nedotčen patriarchální charakter rodiny**. Dále platí, že „*otec je hlava rodiny!*“ Přesto se zlepšuje i postavení žen, které už nemají být pouhou pomocnicí manžela, ale jeho družkou. Český protestantský duchovní a spisovatel Havel Žalanský (1567-1621) píše ve své postile (sbírka kázání na neděle a svátky): „*Muž jest ovšem hlava ženy, ale ona jest sláva a koruna jeho a on se k ní jako k tovaryši života a království božího dědičce chovati má.*“ Otec rodiny má tedy podle Žalanského tu a tam i poslouchat ženinych rad, zvláště v hospodářských záležitostech, kdy ženám mohou přicházet na rozum dokonce i lepší nápady než mužům. Katolíci však nadále trvají ve svých postilách na tom, že **žena je jednoznačně podřízena manželovi...**

Otec byl pro děti v době novověku stále ve formálním vedoucím postavení a nebyl příliš fyzicky ani citově k dispozici. Po práci otcové trávili čas v hospodě, kde se nejen bavili a socializovali, ale vedli i různá úřední a obchodní jednání. **Oddělením pracoviště od bydlíště dochází k dalšímu odcizení mezi otcem a jeho dětmi**, zvláště pak u profesí vyžadujících dlouhodobý pobyt mimo rodinu

(formani, voraři, obchodníci, zedníci, vojáci, apod.) U takových rodin přebírala otcovské funkce matka a rostl postupně význam a autorita ženy jak na venkově, tak i v měšťanských rodinách. Ve šlechtických rodinách docházelo k dlouhodobému oddělení otce od dětí v případech, kdy šlechtic dostal službu ve Vídni nebo pokud sloužil v armádě. Prameny uvádí, že odloučení dětí od otce vedlo k silnému symbiotickému poutu s matkou – např. Polyxena z Pernštejna měla velmi silné citové pouto se svým synem Václavem Eusebiem v důsledku dlouhodobé služby jejího manžela Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic u dvora ve Vídni.

Další komplikací posilující odcizení dětí od otce je **velký věkový rozdíl mezi manžely**, kdy otec-vdovec si bere stále mladší ženy a macechy jsou často mladší než otcovy děti z prvního manželství. Tento jev se objevuje ve všech společenských vrstvách. Například rytíř Hynek Krabice z Weitmile si roku 1562 bral jako čtyřnásobný 60 letý vdovec za manželku sotva 15 letou Elišku Protivínskou, která mu v příštích deseti letech porodila dalších 6 dětí. Otec byl starcem již při narození svých dětí a evidentně nemohl mít ani fyzickou ani citovou kapacitu se dětmi jakkoli zabývat. Snad jen mohl uplatňovat svou pravomoc děti trestat...

Teprve od 17. století, zejména v prostředí městských elit, přestává být žena vázána jako pomocnice v manželově živnosti a jejím úkolem se stává výlučně péče o manžela, domácnost a děti. Křesťanská výchova se až do poloviny 19. století orientovala na pochopení světa jako božího díla a na podřízení se jeho normám. S tím souviselo i výchovné zaměření otců na **zlomení dětské svévole**. Protivení se božím přikázáním bylo vnímáno jako těžký hřích a dětský vzdor byl chápán jako selhání otcovské autority. Ideální podhoubí pro **internalizaci a fixaci přísného a trestajícího superega**. Otcovská figura je zástupcem Boha na Zemi a ten musí trvat principiálně na naprosté poslušnosti dítěte, vyžaduje disciplínu a k tomuto bohulibému účelu používá tělesné tresty. Některá svědectví říkají, že v Čechách panovala v té době ještě větší přísnost vůči dětem, než v jiných evropských zemích. Např. francouzští návštěvníci Prahy v 18. století se udivují takto: „*V Čechách jsou děti velmi podrobeny svým rodičům. Nepřiblíží se k nim, ani se od nich nevzdálí bez toho, aniž by jim políbily ruku, což se dá pozorovat obecně u podřízených vůči představeným, a chudák rovněž líbá ruce nebo oděv toho, od něhož dostává milodar.*“

Historických dokladů otcovské lásky vůči svým dětem je málo a především vychází z analýzy rodinné korespondence. Otcové se většinou těší z početí

potomka, zvláště pak syna, o kterého ale později neprojeví velký citový zájem. Výjimečné případy však popisují dokonce otcovskou lásku i vůči dětem z „levého boku“, tedy mimomanželským. Například v roce 1629 pan Adam Jiří Kokořovec z Kokořova (šlechtic a majitel žlutického panství) v době své blížící se smrti hmotně zajišťuje i svého levobočka: „...aby můj syn z hospodyně Zuzany Švamberkové zplozený, avšak pořádně a dostatečně legitimírovaný, jako chudátko nedostatečný nezletilý a ode všech jiných mých přátel bez vší pochybnosti zavržený, dokonce tak ode mne opuštěný a po smrti jiných opovržený nebyl.“ (citace z právních knih)

Jiná situace však byla na venkově, kde drsné prostředí utvářelo jiný vztah rodičů k dětem. **Dítě zde mělo hodnotu až ve věku, kdy mohlo zastávat těžkou rolnickou práci.** Například zprávy vojenských komisařů při zápisech k odvodu z roku 1771 vypovídají o tom, že komisařům rodiče na venkově s uspokojením představují své dítě „kripla“ a daleko více jim vadí, když onemocní jejich dobytče.

Při dokladování nezájmu otců o své nejmenší děti je často citován výrok francouzského renesančního humanisty Michela de Montaigne, který si ani nepamatoval, kolik dětí mu vlastně zemřelo v raném věku. Smrt dětí byla v době středověku a raného novověku chápána jako brána do nebes a návrat k Bohu, kde se mrtvé dítě v podobě andělíčka mělo přimlouvát u Boha za hříchy svých rodičů. Vztah rodičů k úmrtí dětí také přímo koreloval s počtem dětí. Pražský kanovník František Štěpán Náchodský se při kázání ptal, zda se má matka radovat z velkého počtu dětí, které porodila a sám si odpovídá takto: „*Přílišný užitek manželstva chudobu s sebou plodí, mnoho zubův mnoho chleba potřebuje. Málo rodiny míti jest lépeji je moci k slávě nebeské vychovati...*“ Historici zde mluví o **křesťanské rezignaci rodičů**, kdy nábožensky zakotvený fatalismus někdy přechází až v pragmatický racionalismus ve vnímání smrti dítěte. Otcovský postoj k úmrtí vlastních dětí, zvláště pak synů, lze shrnout výrokem: „Bůh dal, Bůh vzal.“ Přesto mnozí otcové popisují hluboký zármutek a žal nad ztrátou svých potomků. Například Martin Luther po úmrtí své osmiměsíční dcerky lítostí onemocněl, a přesto vzdává díky Bohu za to, že se dcerka „*znovu narodila do věčné Kristovy říše*“.

Epocha 3. Figura otce v 19. století

Po celé 19. století až do První světové války žily dvě třetiny obyvatelstva Evropy na venkově a jen třetina ve městech. Zlepšovaly se životní podmínky, rodila se

organizovaná zdravotní péče, zákonodárství, institucionalizace školství s povinnou školní docházkou, klesá počet dětí v rodinách, pomalu se snižuje kojenecká úmrtnost, porodnost převyšuje úmrtnost. Příští století mělo být stoletím dítěte, jak vyřkl i sám císař František Josef I. při oslavách 60 let panování roku 1908: „**Vše pro dítě!**“

Význam otce pokračoval v duchu hesla „*hlava rodiny*“, kdy veškeré hmotné zajištění dětí spočívalo na otci. Matky zpravidla neměly vlastní příjem. Otec rozhodoval o výběru povolání u nezletilých dětí. Synové měli převzít otcovu živnost či se vyučit řemeslu či studovat. Dcery čekaly na ženicha. Až koncem 19. století se mohly i dívky vzdělávat. Správa majetku dětí příslušela otci. Rodina se zmenšila na „nukleární“ tj. otec, matka a jejich vlastní neprovdané a neženaté děti. Ostatní příbuzní zauímají postupně vedlejší postavení. V chudých dělnických a rolnických rodinách byla výchova spíše živelná, často násilná a **otec vnucoval dětem své vzory** podle toho, jak byl sám svým otcem vychován. Tedy k ideálnímu rodičovství měli otcové daleko... Vědomá byla jen **výchova k poslušnosti a pracovitosti**. Tradice hrály důležitou roli i v šlechtických rodinách, nicméně právě ony byly průkopníky moderních prvků humanizace a liberalizace výchovy. Otec byl nositelem rodu a potřeboval potvrdit svou falickou nadvládu početím dítěte, nejlépe syna. Bezdětná rodina byla anomálií a neplodnost se považovala za boží trest a prokletí.

Otcové opouštěli domov často brzy ráno a vraceli se večer, kdy už děti spaly. Za to, že ekonomicky zajišťoval rodinu a hájil její zájmy navenek, náleželo otci právo na klid a odpočinek. **Kult otce a jeho práce** byl pěstován především v měšťanských rodinách. Ale ani řemeslníci, kteří pracovali v domácí dílně, neměli na děti čas a dětmi se nezabývali. Podobně i vzdělaní otcové se věnovali své práci např. v advokátní kanceláři, lékařské ordinaci, či coby obchodníci byli celý den „na krámě“. **Kult otce se projevoval až nábožnou úctou a přehnaným respektem, strachem a chvěním před mocnou otcovskou autoritou**. Otcovská strohost až hrubost přispívala k posilování úzkosti z otce od raného dětství. Našly se ale i výjimky, kdy otcové se ke svým dětem chovali laskavě, vlídně a dokázali projevit lásku slovy i gesty. Již ve spisech osvícenských pedagogů a kněží, zvláště u německých filantropistů, se objevují návody pro otce, jak vybudovat citový vztah k dětem již v průběhu těhotenství. Český římskokatolický kněz Josef Ignác Kerner roku 1825 sepsal příručku pro otce, jak své manželce napomáhat s těhotenstvím a porodem. Jisté prameny osobní povahy uvádí, že se někteří **otcové i v 19. století těšili z narození děvčátka**, které považovali za stejně hodnotné jako potomka mužského rodu. Od dcerky očekávali něhu, mírnost a

oddanost. Tyto tradiční mužsko-ženské stereotypy „hodná holčička“ a „zlobivý kluk“ se zrodily právě v průběhu 19. století. Skutečnost, že narození dívky mělo neblahý ekonomický efekt, je však nesporná. **Otec musel zajistit věno**, což bylo náročné i pro mnoho zámožných šlechticů, a tak často dívky zůstávaly u otce neprovdány. Dívky byly „na obtíž“, zatímco chlapcům stačilo dát dobré vzdělání a sehnat jim přiměřeně bohatou nevěstu. Až v polovině 20. století dochází k větší emancipaci žen a k jejich ekonomické nezávislosti na otci. Rodiče v 19. století preferovali pořadí narozených dětí takto: nejprve dcera a pak syn podle úsloví „*napřed chůva a pak kluk*“.

V 19. století zůstává emocionální funkce rodiny podružnou a v popředí zůstává funkce ekonomická a sociálně-výchovná. Zhruba do poloviny 19. století nedávali otcové své něžné city dětem najevo. Mazlení bylo spíše nežádoucí, zvláště v drsném venkovském prostředí. Emanuel Drobil (učitel a inspektor státních škol) popisuje přístup otců k výchově ve druhé polovině 19. století takto: „*Studený klid, ustaraná tvář, zamračený, zlobný neb lítostný pohled, metla za obrázkem na stěně položená, tvrdé, úsečné slovo, nadávka, bití a dresura v tradičních zvyklostech, ale málo jasů, teplé vlídnosti, málo laskavých slov, přítulnosti, málo důvěrných hovorů a v mírném tónu sdílených porad, pokynů a poučení.*“ Ke **zviditelňování otcovských citů** začalo docházet až ve 20. století. Drsná otcovská výchova měla vést ke schopnosti dětí obstát v drsném světě. Rozmazlené a zhýčkané dítě bylo znakem špatnosti. Odborná lékařská i pedagogická literatura často uváděla úsloví: „*Vychování tvrdé dělá děti zdravé!*“

Christian Gotthilf Salzmann, německý pedagogický reformátor, již v roce 1824 upozorňuje na neblahý vliv dělby výchovných rolí rodičů, kterou bychom mohli označit pojmem: **strašení otcem**. Bylo běžné, že matka nedisponovala dostatečnou výchovnou autoritou, proto delegovala agresi na otce tím, že zlobící děti strašila Pánem Bohem, bubákem a otcem. Jak píše Salzmann: „*Účinek toho byl, že si děti Pána Boha, bubáka a tatínka ošklivily stejným dílem...*“

Stále po celé 19. století platilo biblické: „**Cti otce svého, cti matku svou**“, přičemž větší váhu má první část přikázání. Toto platilo v každém společenském prostředí. Přísných otců se bály děti dělnické, rolnické, měšťanské i šlechtické. Také **tělesné tresty**, které toleroval občanský zákoník z roku 1811, byly především v pravomoci otců. Osvícení pedagogové sice psali o nevhodnosti tělesných trestů, ale vliv na každodenní výchovnou praxi měly jejich rady malé a změny nastávají až ve 20. století. Salzmann píše: „*Mezi vychováním loveckého psa a dítěte musí rozdíl zůstat!*“. Bylo to ale ve své době marné zvolání. V realitě

platilo úsloví: „*metla vyhání děti z pekla*“. **Vykonavatelem trestu byl otec** a „metlou“ byla vařečka, řemen, proutek, skutečná metla či pohlavek. Tvořivosti otců ve formě fyzických trestů se meze nekladly: tahání za vlasy, za uši, zavírání do komory, klečení v koutě, stání v koutě, přivazování ke stolu, nebo strašení čertem, polednicí, klekánicí apod. Teprve koncem 19. století moderní pedagogika té doby a vznikající pediatrie tyto tresty zavrhovala. Rozumní otcové postupně opouštěli fyzické trestání dětí, ale důraz na autoritu a respekt k přísné otcovské figuře byl mnohem silnější než v současnosti. Otcovskou autoritu stvrzoval i **způsob oslovování**, kdy děti od 70. let 19. století začínaly rodičům vykat (nahradilo se tím starší onikání). Do poloviny 19. století si v prostředí šlechty vykali rodiče s dětmi navzájem. Tykalo se jen služebnictvu. Pak došlo ke změně, služebným se začalo vykat, děti dál vykaly rodičům, ale rodiče dětem začali tykat. Toto se přeneslo postupně i do měšťanského prostředí a stává se běžným až po roce 1918.

Epocha 4. Otcovská figura za První republiky a za Protektorátu

Nová Československá republika přejala logicky řadu tradic od předchozí monarchie, ale dále šla cestou demokratizace výchovy, postupné liberalizace, ale především silné institucionalizace výchovy. Důležitý **byl pokrok v legislativě na ochranu dětí**. Například tělesné tresty ze strany učitelů sice byly již zakázány již v roce 1870, ale v běžné praxi se používaly dál i v meziválečném období. Odhalené fyzické tresty byly v Československu posuzovány velmi přísně podle § 427 tehdejšího trestního zákona, kdy provinilým učitelům hrozily tresty odnětí svobody nepodmíněně v trvání od tří dnů do jednoho měsíce. Při opakovaném tělesném trestání dětí byli učitelé prohlášeni nezpůsobilými výkonu učitelského povolání a okamžitě propuštěni ze školských služeb.

Těžkou ránu dostala otcovská figura až koncem 30. let 20. století při všeobecné mobilizaci, kdy hrdí otcové nejprve narukovali na obranu vlasti. Zanedlouho však děti sledovaly, jak se jejich tátové vrací zpět po demobilizaci, zklamání, bezmocní a vzteklí. Pak musely děti sledovat okupaci Československa a **ponižující rezignaci svých otců** vůči nacistické síle. Protektorát byla také **doba dvojí morálky**, kdy co se říká doma, to se nesmí říkat ve škole ani jinde na veřejnosti. Hrozily smrtelné tresty. Osudy rodin a jejich dětí byly za války samozřejmě velmi různé. Od tragických osudů dětí z vypálených obcí, přes děti, jejichž rodiče byli popraveni a děti pak živořily v internačních táborech, přes děti, jejichž rodiče se zapojili do zahraničního odboje, či děti vyhnané po zabrání Sudet, až po děti kolaborantů či

děti rodičů, kteří se přizpůsobili okupaci. V očích dětí byli na autoritě poškozeni téměř všichni otcové...

Protektorát představoval velmi drsné ukončení prvorepublikových snah podpořit v duchu „*století dítěte*“ všechny zdravé aktivity směřující k autonomnímu dětství. Tato bolestná válečná zkušenost ovšem změnila myšlení rodičů, pedagogů, pediatriů a dětských psychologů, že **dítě má být především autonomní subjekt, nikoli pouhý objekt zájmu dospělých**. Novým cílem výchovy bylo pečovat o dítě, respektovat jeho individuální potřeby a ty skloubit s požadavky společnosti.

Epocha 5. Otcové poválečného období, normalizace a současnosti

Poválečné dětství bylo tehdy neseno na zjitřené nacionální vlně a české děti byly chápány jako stavební kameny nově budovaného národního a státního kolektivu. Tohoto cíle se po komunistickém puči v roce 1948 ochotně chopila komunistická výchova. Silný tlak na převýchovu dětí v duchu socialismu vedl k další institucionalizaci výchovy a k devalvaci neúplných rodin, kdy heslem budovatelů bylo: „*Lepší je kvalitní dětský domov než špatná rodina*“ (např. matka samoživitelka, otec alkoholik, otec antikomunista, apod.). Instrukce rodiny však i přes tento silný ideologický tlak zůstávala nadále pevná a opět ustanovila systém dvojí morálky, podobně jako za protektorátu. Dokonce i řada učitelů a vychovatelů svou horlivost a oddanost komunismu jen předstírala. Pak bylo možné dál aktivně provozovat například skautské hnutí, akorát se nesmělo jmenovat Junák, ale Pionýr či Turistický klub. **Dvojí morálka**, resp. **dvojí výchova** se táhla celým obdobím komunistického režimu, kdy to, co bylo dětem předkládáno ve škole učiteli či vychovateli, se často ocitalo v rozporu s postoji a zkušenostmi rodiny. Rodiny se snažily koexistovat s režimem a uzavíraly kompromisy či dělaly ústupky, aby ukázaly dětem, jak lze v totalitním systému přežít. Také rodiny komunistů se musely přetvářovat, protože často deklarované postoje a hodnoty vůbec neodpovídaly reálným činům. Vznikala tak podivná atmosféra celospolečenské přetvářky a sebeklamu, ve které se akceptovalo, že řada vzývaných postojů a hodnot je pouhou kamufláží.

V proměně významu figury otce v polovině 20. století přispěl prudký růst počtu zaměstnaných žen, čímž se posiloval význam zařízení kolektivní výchovy. Docházelo postupně k rozpadu tradičních velkých rodin, kdy mladí odcházeli do měst za prací a na venkově zůstávali jen prarodiče. **Citová stránka výchovy se silně podceňovala** a odborníci preferovali technickou formu péče. Například

odborně-popularizační kniha „*Naše dítě*“ autorky Miroslavy Klímové-Fügnerové vyšla od roku 1944 do 70. let 20. století celkem 13 krát. Tato kniha zpochybňuje přirozenou kompetenci matky a zdůrazňuje aspekty kolektivní výchovy (jesle, školka). Dokonce i profesor Josef Švejcar (tehdy největší autorita v pediatrii v polovině 50. let zastával zvrácený názor, že umělá výživa plně i lépe nahradí mateřské mléko a kojení tedy není nutné). Teprve později tento nesmysl sám odvolal...

Ve druhé polovině 20. století se **otcovské figury postupně vytratily z přímého vlivu na výchovu dětí**. Jejich roli postupně převzali takzvaní odborníci v kolektivních výchovných zařízeních. V rodinách docházelo k postupné **erozi otcovské autority**, kdy otcové museli uzavírat nepříjemné kompromisy s vládnoucím režimem (zprvu nacistickým a pak komunistickým). Hrdinství se trestalo smrtí nebo uvězněním, proto otcové volili spíše cestu přizpůsobení se, čímž často utrpěla jejich autorita u dětí. Děti byly vychovávány především matkami a **otec měl funkci jakési poslední instance**, která řeší vážnější prohřešky dětí třeba i fyzickými tresty. Pokračoval tedy trend „hrozba otcem“ tak, jako v 19. století. **Vysoká rozvodovost však čím dál více vyřazovala otce z výchovného působení na děti**. Přesto pokračoval růst citové angažovanosti otců při výchově dětí. Přispělo k tomu také socialistické hospodářství, kdy pracovníci nebyli motivováni k pracovním výkonům a relativně nízké pracovní tempo a slabá pracovní morálka vedla k tomu, že **měli otcové více času být s rodinou**. Tím se ale zvýraznily mezigenerační konflikty s dospívajícími dětmi a podle některých autorů docházelo v 70. - 80. letech 20. století k **růstu agresivity otců při výchově**, protože si mohl otec na dětech vybijet svou frustraci ze svého bezperspektivního a promarněného života. V té době stát i společnost nadměrně tolerovaly brutální „výchovné“ metody.

V 70. letech se začal postupně objevovat trend tzv. „**nového otcovství**“, zvláště v městských a vzdělanějších rodinách, kdy **otec začíná být považován za stejně schopného a kompetentního pečovatele a vychovatele jako matka**. Tato generace otců má být jiná, odlišná od předchozích generací. Objevuje se také pojem „**angažované otcovství**“, kdy od současného otce se očekává nejen to, že bude zodpovědný, spolehlivý, schopný finančně zajistit rodinu, ale také to, že bude naslouchat a rozumět své ženě a dětem a bude s nimi v blízkém kontaktu. To pro současné otce znamená více úkolů a psychických závazků. **Angažovaný otec na sebe nepřebírá úlohu matky, ale spolu s ní se na péči o dítě podílí**. Přitom ale dál plní funkci živitele rodiny, nikoliv však už výhradního, jak tomu bylo v tradiční rodině. Otec samozřejmě nemůže matku nahradit, ale v mnohém

jí může zastoupit. A totéž platí i naopak. Někdy je až komické sledovat, jakou mají některé matky představu o výchově k mužnosti u svých synů. Například jedna matka, která po rozvodu zůstala sama se synem, byla přesvědčená, že muži mají být odolní. Když jim doma v paneláku netekla teplá voda, nutila tato matka svého syna, aby se sprchoval studenou vodou. Myslela, že tím u syna posílí mužnost, ale nevěděla, že když neteče teplá voda, tak se chlapi prostě nemejou... Tuto zkušenost by mohl synovi zprostředkovat právě a pouze jeho chybějící otec...

Společenská transformace po listopadu 1989 nepřinesla zásadní změny v chování otcovských figur, ale pokračuje celkové **oslabení otcovské autority** tak, jak ho popisuje Alexander Mitscherlich (frankfurtský psychoanalytik) ve své knize „Společnost bez otce“. Mitscherlich vidí neblahé důsledky nepřítomného otce v omezení možnosti jeho syna, aby se s otcem identifikoval tím, že **každodenně sleduje otce při různých činnostech**. Tím v synově mysli vzniká jakási mezera, kterou zaplňují nevědomé fantazie, že jeho otec a jeho práce znamenají zlo. Neznamená to, že otec je zlý, ale je to synova reakce na otcovu fyzickou i citovou distanci.

Také v současné české porevoluční době sledujeme trend popsany Alexandrem Mitscherlichem. Výstižně ho vyjádřil Jan Poněšický (2003): *"Stále víc mužů trápí pochybnosti o sobě a o své potenci v širokém slova smyslu, stahují se do sebe, stávají se nespolehlivými a nezodpovědnými, přenechávají ženám starost o rodinný život i o výchovu dětí, vyhýbají se konfliktům, potlačují své emoce."* Tento „**únik z otcovství**“ může mít řadu různých podob:

- despotický a příliš autoritativní otec praktikující na dětech psychoteror,
- agresivní až sadistický otec, který týrá a bije své děti,
- odpojený otec, který se nezajímá o své děti (tento otec bývá naopak silně napojený na jiná média – televize, PC, hospoda, práce, apod.),
- otec, který nedává dětem žádné hranice,
- otec nejistý, ušlápnutý, nefalický, pod diktátem ženy, „pod pantoflem“,
- otec, který vyklidil výchovný prostor a vzdal se svých rodičovských kompetencí,
- otec fanatický sportovec, který nutí své děti k fanatickému sportování („dítě: můj projekt“),
- otec slaboch bez vůle, bez záměru, bez ambic, který o nic neusiluje, s ničím nebojuje,

- otec příliš zjemnělý pečovatel o své děti v jejich nejranějším věku, který je dětem spíše empatickou a vždy emočně dostupnou matkou (někdy se hanlivě takoví tatínkové označují pojmem: „matkové“).

Takto mohou vypadat neblahé obrazy otcovských figur současnosti, jak je často popisují naši klienti. Jejich výčet a mnohé kombinace by jistě mohl pokračovat, ale dostáváme se k otázce, jaká je tedy optimální otcovská figura? Donald Winnicott nám definoval dostatečně dobrou matku, ale jaký je tedy „goodenough father“?

Luigi Zoja (italský jungiánský psychoanalytik a spisovatel) vyjádřil v „*Soumraku otců*“ (2017) tzv. „**otcovský paradox**“, kdy vůči rodině a potomkům má být otec laskavý a ochranný, a současně směrem ke světu dobovatelský a vítězí. Zoja krásně popsal metaforu optimální otcovské figury analýzou mýtu o Odysseovi a jeho vztahu k synovi Telemachovi. Koneckonců Homér to napsal skvěle...

Děkuji za pozornost

Literatura:

- Rýdl, K. a kol.: (2021) Velké dějiny země koruny české – dětství. Paseka. Praha.
- Pecharová, L.: (2016) Po stopách Karla IV. Portál. Praha.
- Graves, R.: (2004) Řecké mýty. Nakladatelství KMa. Praha.
- Mitscherlich, A.: (1992) Society Without the Father: A Contribution to Social Psychology. Publisher: Harcourt, Brace & World.
- Poněšický, J.: Fenomén ženství a mužství – psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy. Triton. Praha.
- Zoja, L.: (2017) Soumrak otců. Prostor. Praha.